

Grzegorz Jacek Brzustowicz

Średniowieczne rezydencje rycerskie na ziemi choszczeńskiej

Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny nr 11, 27-47

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Grzegorz Jacek Brzustowicz
Granowo

Średniowieczne rezydencje rycerskie na ziemi choszczeńskiej

Na średniowiecznej ziemi choszczeńskiej wznosiły się różnego rodzaju siedziby rycerskie. Były to dwory oraz wieże mieszkalne i zamki, stanowiące popularne w Nowej Marchii budowle obronne¹.

Dwory

Praktycznie każdy rycerz posiadał swój dwór czy to na wsi, czy w mieście. Dwór najczęściej był wznoszony w wiosce, w pobliżu kościoła. Czasami działa się odwrotnie to obok dworu budowano później kościół. Wiele istniejących do dzisiaj wiejskich pałaców, tak jak i kościołów, zbudowano najprawdopodobniej na miejscu średniowiecznych obiektów. Możemy podejrzewać, że takie dwory w pobliżu kościołów istniały w Rakowie, Granowie, Krzęcinie, Chełpie, Wardyniu, Starym Klukomiu, Korytowie, Stradzewie i innych miejscowościach.

Najczęściej dwory rycerskie stawiano na ziemnym nasypie. Potem na kamiennym fundamencie stawiano budynek drewniany lub kamienny. Czasami wykorzystywano naturalne wzgórza i dobudowywano do dworu mur².

W dokumentach łacińskojęzycznych dwór występuje jako *curia*, w niemieckich – *Hof*. Niestety, z zapisów w dokumencie nie wynika, jak taki dwór wyglądał. Wiemy, że dwory pełniły funkcje mieszkalne, gospodarcze i administracyjne. Do tych funkcji musiała być dostosowana zabudowa, przy czym walory obronne były ograniczone do niezbędnego minimum – wały, parkan, mała wieża. Często dziedziniec dworu zamykano, budując dookoła budynki gospodarcze, pomocnicze, mieszkalne dla służby i magazyny.

¹ T. Domańska, *Zamek w Kaliszu Pomorskim*, Przegląd Zachodniopomorski, 1969, z. 3, s. 50.

² L. Kajer, *Zamki i społeczeństwo*, Łódź 1990, s. 153.

W 1355 roku dwór (*hofe*) posiadał w Rakowie Wolfram von Roweder³. W tej samej wsi Ludwik von Hasselow wspomniął swój majątek (*mein guth*) i swój dwór (*meynem hofe*)⁴. Z tych przykładów widać wyraźnie, że określenie *Hof* było odnoszone nie tylko do dworu, ale do całego przydworskiego gospodarstwa.

Dwór rycerski istniał w Chłopowie w XIV wieku. Zapewne wybudowana jeszcze przez von Mortzinów. W 1368 roku należał do von Alvenslebenów, którzy zamienili go w zamek.⁵ Dla położonego w pobliżu Objezierza posiadamy kilka świadectw istnienia dworów rycerskich. W 1380 i 1388 roku wspomniano tutaj dwór (*hoff; hofe*) von Borcków⁶. Ta ostatnia rezydencja przejęta przez cystersów bierzwnickich została przekazana z innymi pożytkami kolejnym lennikom klasztorным. W 1447 roku Kersten von Külów posiadał w Objezierzu murowany dwór obronny (*gemauerten houe*)⁷. W tym przypadku musimy przyjąć, że oprócz dworu mieszkalnego i innych zabudowań wzniesiono tutaj mury obronne lub usytuowano majątek rycerski w obronnym miejscu.

Z dworem von Külowa i von Borcków z Objezierza wiązałbym zachowany do dzisiaj już w obrębie Rakowa nasyp, przypominający stożek. Na tym nasypie o wysokości od dwóch do trzech metrów, a średnicy 20–30 metrów musiała być wzniesiona budowla obronna, po której nie zachowało się na powierzchni wiele śladów. Dookoła teren był otoczony ciekim wodnym i wykopanymi rowami z wodą. Od południowego zachodu przylegał do tego dworu cypel o powierzchni pięciu lub siedmiu arów, na którym mogła egzystować jakaś niewielka osada służebna. Całość założenia obronno-gospodarczego datowanego na XIV-XV wiek jest położona w dolinie otoczonej wzgórzami i oddalona o kilkaset metrów na wschód od Jeziora Bukowego⁸.

Dwory pełniły przede wszystkim rolę rezydencji mieszkalnej. W 1486 i 1503 roku von der Goltzowie w Korytowie posiadali *herrn hofen*⁹. W Gra-

³ *Codex diplomaticus Brandenburgensis*, hrsg. v. A. F. R i e d e l, Berlin 1838-1869, A, XIX, s. 462, 463 (dalej: CDB).

⁴ CDB, A, XIX, s. 463.

⁵ CDB, A, XXIV, s. 81.

⁶ CDB, A, XIX, s. 476, 481.

⁷ CDB, A, XIX, s. 491.

⁸ Archiwum Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Gorzowie Wlkp. *Archeologiczne zdjęcie Polski* (dalej: AZP), *Karta ewidencji stanowiska archeologicznego* (dalej: KESA), *Obszar* (dalej: O) 37-15, nr 2.

⁹ CDB, A, XVIII, s. 45, 49.

nowie w 1499 roku istniały dwory von Brederlowów, von Boytinów i von Billerbecków. Około 1504 roku dwory Jakuba von Billerbeck i Baltazara von der Zinne w Granowie zostały przez elektora Joachima I sprzedane miastu Choszczno¹⁰. W 1499 roku potwierdzono *freyen hoff* Piotra i Dinniusza von Blanckensee w Choszcznie¹¹. W 1536 roku wspomniany został *Herrenhof* von der Ostenów w Kołkach, który zapewne przejęli po von Wedlach w końcu XV wieku¹². Dwór von Güntersbergów w Rzecku mamy potwierdzony w 1425 roku (*Hoff*) i w 1509 roku (*Hoff*), gdy przejmował go Kaspar von Grabow¹³. Po śmierci tegoż w 1533 roku otrzymali ten dwór Hans i Joachim von Krempzow¹⁴. Z tego przykładu wynika, iż część dworów dotrwała co najmniej XVI wieku.

Dokumenty nie wspominają w bezpośredni sposób wszystkich dworów rycerskich na ziemi choszczeńskiej. Możemy jednak odnaleźć je kierując się zapisami wymieniającymi miejsca postojów czy też nazwiskami odmiejscowymi rycerzy, które wskazują na zamieszkiwany ośrodek-siedzibę.

Przekazy o postojach ważnych osób lub miejsca wystawienia dokumentów najprawdopodobniej wskazują na istnienie dworów rycerskich w Zieleniewie, Lubieniowie, Żeńsku, Sławęcinie i w Wardyniu.

W dniu 15 września 1312 roku w Zieleniewie (*villa Zalnouwe*), wsi leżącej na głównej trasie z Polski na Pomorze, doszło do spotkania margrabiów brandenburskich z książętami pomorskimi: Ottonem I i Warcisławem IV¹⁵. Liczne orszaki władców i potrzeba spisania dokumentu mogą przemawiać za zatrzymaniem się w siedzibie lennika, czyli u Seegeföldów lub Rowederów.

W lutym 1315 roku w Lubieniowie koło Recza zawierały umowę cysterki z radą Pełczyc¹⁶. Obecne były oficjałki zakonne, jedenastu rajców i pięciu rycerzy. Tak liczne grono, w którym znajdziemy Ludolfa I, Hassona i Zulisa von Wedel może świadczyć, że zjazd taki odbył się w siedzibie rycer-

¹⁰ CDB, A, s. 49, 51; C, II, s. 444.

¹¹ CDB, A, s. 46.

¹² CDB, C II, s. 440; LWN, s. 87.

¹³ CDB, A, XVIII, s. 51.

¹⁴ CDB, C, II, s. 505.

¹⁵ E. R y m a r, *Władcy Brandenburgii na dzisiejszych ziemiach polskich, zwłaszcza w Nowej Marchii i na Pomorzu w latach 1200–1319 (itinerarium)*, Rocznik Słupski 1988–1989, Słupsk 1991, s. 32.

¹⁶ CDB, A, XVIII, s. 74.

skiej lub w miejscowym kościele. Najprawdopodobniej w swoim dworze w Żeńsku Gerard von Hagen wystawiał dokument 21 lipca 1375 roku¹⁷.

Podobnych przesłanek dostarczają zapisy z XV wieku. W dniu 22 sierpnia 1431 roku wójt nowomarchijski zatrzymał się w Sławęcinnie¹⁸, wsi będącej w posiadaniu rodziny von Blanckensee. Z kolei 4 lipca 1436 roku wójt spisywał list do wielkiego mistrza w Wardyniu von Beneckendorffów¹⁹. Zarówno Sławęcina, jak i Wardyń, były głównymi posiadłościami wspomnianych rodzin, stąd możemy wnioskować, że wójt zatrzymał się w dworach rycerskich.

Nazwiska czy też określenia odmiejscowe rycerzy urobione od głównej siedziby rodu najpewniej mogą wskazywać na istnienie dworu rycerskiego. Prawdopodobnie w ten sposób możemy wskazać na istnienie siedzib rycerskich w Objezierzu (dwór rodziny von Sanitz 1286), w Krzęcinie (dwory rodzin: von Roweder 1333 ?, 1450 i von Eichstedtów 1474), w Starym Klu-komiu (dwór von Rowederów 1337), w Zamęcinnie (dwór von Brederlowów 1359, 1418, 1430), w Raduniu (dwór von Hagenów 1315, 1406), w Wardyniu (dwór von Beneckendorffów 1417), w Żeliszewie (dwór von Zehdenów 1345, 1394), w Kraśniku (dwór von Güntersbergów 1370, 1388), w Nętkowie (dwór von Wedlów 1397) i w Lubieniowie (dwór von Liebenowów 1402, 1499)²⁰.

Żaden ze średniowiecznych dworów rycerskich nie zachował się do naszych czasów, chociaż jeszcze do niedawna istniał dwór Beneckendorffów w Wardyniu, datowany na XVI wiek, który po ostatnim pożarze zamienił się w ruinę. Była to budowla piętrowa, zbudowana na planie prostokąta, a tkwiąca w niższych warstwach cegły dużych rozmiarów, być może, są dowodem wzniesienia tego dworu na miejscu średniowiecznej siedziby.

¹⁷ *Repertorium der in Kgl. Staatsarchive zu Königsberg in Preussen befindlichen Urkunden zur Geschichte der Neumark*, bearb. E. J o a c h i m, hrsg. P. v. N i e s s e n, Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark 3, Landsberg 1895, (dalej Rep.), nr 48.

¹⁸ Rep., nr 680.

¹⁹ Rep., nr 839.

²⁰ CDB, A, XVIII, s. 74, 153, 421; XIX, s. 440, 459, 473-474, 497; XXIV, s. 161; C, II, s. 440 Rep., nr 21, 27, 37, 92, 170, 400, 414, 659, 1351; *Regesten zur Geschichte des Cistercienser Nonnenkloster Reetz*, bearb. P. v. N i e s s e n, Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark R. 11, Landsberg 1901. (dalej: RGR), nr 31, 49; K. B e r g, *Arnswalde unter dem Deutschen Orden und den ersten Hohenzollern*, Arnswalde 1923 (dalej: K. B e r g, *Arnswalde XV*), s. 13.

Wieże rycerskie

W całej średniowiecznej Europie od XII wieku charakterystyczną siedzibą były wieże mieszkalne²¹. Składały się z kilku kondygnacji (2-4). Na parterze znajdowały się pomieszczenia gospodarcze, a wyżej mieszkalne. Takie budowle wznoszono na ziemnym nasypie. W ten sposób wieże górowały nad okolicą. W Nowej Marchii i w Księstwie Pomorskim wieże mieszkalne pojawiły się w XIV wieku²², pełniąc kilka funkcji. Były to punkty obserwacyjne, mieszkalne, a w razie najazdu – miejsce ostatecznej obrony, dlatego wyposażano je niekiedy w fosę czy mury²³, Wyróżniająca się z daleka w krajobrazie wieża wskazywała rycerskie lenno, a czasami centralny ośrodek kilku wiosek²⁴. Wieże często były oddalone od wsi i mogły nawet nosić osobną nazwę.

Pozostałościami po wieżach mieszkalnych są grodziska stożkowate²⁵. Na obszarze ziemi choszczeńskiej występuje grodzisko stożkowate w Korytowie, które jest datowane na XII–XIII wiek²⁶, czyli tak jak wszystkie tego typu obiekty, które były co najmniej od XIII wieku rycerską siedzibą. Niestety brak dokładnych badań archeologicznych utrudnia sformułowanie jakiejś hipotezy. Być może znajdowała się tutaj siedziba jakiegoś rodu pomorskiego lub urzędnika wielkopolskiego.

W początkach wieku XIII Korytowo zajął książę wielkopolski Władysław Laskonogi. Potem gród podlegał księciu Władysławowi Odonicowi, który w 1237 roku osadził tutaj joannitów. Korytowo było w 1237 roku wyznaczone na centrum posiadłości zakonnych, a co najmniej jeszcze w początkach XIII wieku, czyli w czasach książąt wielkopolskich, gród musiał być zamieszkały, choć nie wiemy, czy tę siedzibę przejęli joannici, czy wybudowali nową. Średnica stożka wzniesionego na cyplu Jeziora Korytow-

²¹ L. u. F. u. n. c. k. e. n., *Waffen und Rüstungen vom 8-16 Jahrhundert*, Berlin 1990, s. 44-45.

²² *Polska technika wojskowa do 1500 roku*, red. A. N. a. d. o. l. s. k. i., Warszawa 1994, s. 303; O. P. i. p. e. r., *Burgenkunde. Bauwesen und Geschichte der Burgen*, München 1912, 3 Auflage: Augsburg 1996, s. 236-247. Na Pomorzu w odniesieniu do wież mieszkalnych, oprócz określenia *Bergfried*, pojawiło się także *Motte* (H. H. i. n. z., *Zwei Motten (Turmbügelburgen) im Kreise Regenwalde*, Baltische Studien, NF, 47, 1957, s. 18-26).

²³ Tamże, s. 306.

²⁴ T. K. i. e. r. s. n. o. w. s. k. a., „*Stupy*” rycerskie w Polsce średniowiecznej, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, T. 20, 1972, nr 3, s. 441-445.

²⁵ J. K. a. m. i. n. s. k. a., *Grodziska stożkowate śladem posiadłości rycerskich XIII-XIV wieku*, *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria archeologiczna nr 13*, Łódź 1966, s. 43 i n.

²⁶ R. W. o. ł. a. g. i. e. w. i. c. z., *Ziemia choszczeńska w starożytności i we wczesnym średniowieczu*, w: *Ziemia Choszczeńska. Przeszość i teraźniejszość*, red. S. L. a. s. e. k., Szczecin 1976, s. 9-38, s. 35.

skiego ma 45 metrów, a wysokość 3-4 metrów. Nasyp jest otoczony wałem ziemnym. Dawniej grodzisko było wyższe, czego dowodem jest panorama Korytowa z XVII wieku, na której grodzisko jest bardzo dobrze widoczne. Czy tak wybitnie obronne miejsce zostałyby przez joannitów nie wykorzystane? Być może na tym wzgórzu należałoby szukać też pierwszej siedziby Wedłów (przejętej po joannitach?). Tych wiele niejasności mogłyby wyjaśnić dzisiaj jedynie badania archeologiczne.

W okresie kolonizacji nowych terenów zajmowanych przez Askańczyków (poł. XIII – pocz. XIV w.), a także w okresie niepokojów wewnętrznych i wojen w XIV wieku musiały w Nowej Marchii powstawać budowle rycerskie o wyraźnie zaznaczonym obronnym charakterze. Wieże obronne i zamki chroniły przed rozbójnikami, skłóconym sąsiadem czy małym najazdem. Nie sprawiały jednak trudności regularnym armiom²⁷, więc padały ofiarą wojen i większych najazdów rycerstwa z Polski i Pomorza. Szczególnie dotkliwy był pod tym względem wiek XV. Wiemy, że w 1405 roku Polacy zniszczyli czy też spalili taką wieżę obronną nad Drawą w Osiecznie. Musiała to być budowla w dużej części z drewna, za czym przemawia informacja o gromadzeniu przez von Wedłów drewna w celu odbudowania wieży. W pracach przeszkadzili Polacy, którzy obserwowali drugi brzeg rzeki, po czym wkroczyli ponownie i spalili drewno oraz rozrzućli poczynione od nowa prace ziemne (wały)²⁸. Wieża (*Bergfriden*) von Wedłów koło Osieczna wzniesiona była na obszarze peryferyjnym, na skraju puszczy, nad granicą i w pobliżu mostu, przez który biegł ważny szlak handlowy.

Zamki

Była to najbardziej reprezentacyjna budowla rycerska, na której wybudowanie mogli sobie pozwolić jedynie najznacniejsi rycerze po otrzymaniu zgody władcy. Nie były to zatem budowle często spotykane. W Nowej Marchii wykształcił się typ kasztelu tworzący bardzo nieregularny czworobok, zazwyczaj zdeterminowany wielkością i kształtem wzgórza oraz potrzeb funkcjonalnych. Najczęściej zamek umacniano wieżą mieszkalną

²⁷ K. G ó r s k i, *O przywileju krzyżackim dla rycerstwa dobrzyńskiego z 1409 roku*, w: *Europa – Słowiańszczyzna – Polska*, Poznań 1970, s. 430.

²⁸ *Regesta Historiae Neomarchicae*, K. K l e t k e, Bd. I-III Abteilung, Märkische Forschungen, Bd. X-XII, Berlin 1867-1876 (dalej: ReHN), II, s. 22; E. R y m a r, *Dzieje Ziemi Choszczeńskiej w wiekach średnich*, w: *Ziemia Choszczeńska. Przeszłość i teraźniejszość*, red. S. L a s e k, Szczecin 1976, s. 69.

lub bramą w kształcie wieży²⁹. Materiałem budowlanym na przełomie XIII/ XIV wieku mogła być jeszcze kostka granitowa, a od XIV wieku przede wszystkim cegła³⁰. O obronności każdego zamku świadczyła nie tylko jego architektura, ale i położenie, czyli walory terenowe³¹. Zamki nowomarchijskie, tak jak i na innych obszarach, miały zazwyczaj jedną bramę, do której prowadził most lub strome zbocze. Na terenie zamku wznoszono dom mieszkalny i drewniane budynki gospodarcze³². Zamki stanowiły ośrodki administracyjno-rezydencjonalne najznacniejszych rodów lub strzegły strategicznych miejsc³³.

Jeden z zamków rycerskich wzniesiono w *Blocksdorf* pod Choszczem³⁴. Zapewne jeszcze w końcu XIII wieku von Blockowie zbudowali tutaj swój dwór oraz założyli wieś, którą w 1318 roku otrzymali od margrabiego mieszczenie choszczeńscy³⁵. W tej wsi obok dworu zbudowano zamek. W dworze lub zamku 4 czerwca 1322 roku spisał dokument (*Datum et actum Bloxdorff*) Hentzekin von Hagen w obecności Dytryka von Blocka i Ludwika von Hageny³⁶. Jednak właścicielem zamku i dworu był Dytryk von Block. W dniu 1328 roku margrabia Ludwik, chcąc pozyskać joannitów ze Stargardu, przekazał im *caminatam et curiam Blockestorp sitam prope Arneswald*, należący dotąd do Dytryka von Blocka jako odszkodowanie za dług, który zaciągnął u nich Betekin von Wedel z racji wykupu z niewoli. Darowiznę przejęli komandor stargardzki *Ludolf de Hokenbek* oraz mieszczenie stargardzcy³⁷. Jest to ostatnia informacja o zamku i dworze rycerskim w *Blocksdorf*. Być może niesłusznie w literaturze nazywa się budowlę

²⁹ Z. R a d a c k i, *Zamki zachodniopomorskie i ich przesłanki genetyczne*, Materiały Zachodniopomorskie, 1960 T. V, s. 372, 374, 376.

³⁰ Tamże, s. 373.

³¹ *Polska technika wojskowa do 1500 roku*, s. 304.

³² Tamże, s. 306.

³³ Z. R a d a c k i, *Początki zamków na Pomorzu Zachodnim*, w: *Początki zamków w Polsce*, Prace Naukowe Instytutu Historii Architektury i Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej, 1978 nr 12, s. 79, 81.

³⁴ W. P o d e h l, *Burg und Herrschaft in der Mark Brandenburg*, Köln-Wien 1975, s. 662.

³⁵ CDB, A, XXIV, s. 8, 12.

³⁶ CDB, A, XIX, s. 458.

³⁷ CDB, A, XXIV, s. 14; A. C z a c h a r o w s k i, *Společne i politične síly w walce o Nową Marchię w latach 1319-1373*, Toruń 1968, s. 112; E. R y m a r, *Pochodzenie Ludgardy, żony Władysława księcia bytomsko-kozielskiego. Politične motywy mariażu (ok. 1328-1369)*, Zapiski Historyczne, z. 1, 1990, s. 15.

z *Blocksdorf* zamkiem. Użyte w 1328 roku określenie *Komenate* jest czasami przypisywane także wieży mieszkalnej³⁸.

Wieś *Blocksdorf* wkrótce potem została zniszczona lub opustoszała i są dzisiaj trudności z umiejscowieniem budowli rycerskich. Musiały one, tak jak i wieś, być ulokowane około 2 km na południowy wschód od Choszczna, w pobliżu jeziora Żeńsko oraz wzgórz koło Smolenia. W tym rejonie dzisiaj występują średniowieczne stanowiska archeologiczne, a wśród nich osada datowana na podstawie badań powierzchniowych na XIII–XIV wiek³⁹. Dwa kilometry na północ od tej osady odkryto drugą, datowaną na wiek XIV⁴⁰. Z tych informacji można postawić hipotezę, że wieś *Blocksdorf* była oddalona od zamku, który zapewne zbudowano na lennie rycerskim⁴¹.

Na obszarze lenna rycerskiego w *Blocksdorf* w 1503 roku miasto Choszczno zbudowało swój folwark nazywany *Burglehn* lub *Burgmannshof*⁴². Najprawdopodobniej osadę wiejską *Blocksdorf* umiejscawiać można pomiędzy Smoleniem a jeziorem Żeńsko, natomiast zamek z dworem i otoczeniem gospodarczym majątku rycerskiego na wzgórzu koło Baczyzna. Miejsce to było przed wiekami z trzech stron otoczone rozlewiskami wodnymi, podmokłościami i bagnami, toteż posiadało walory obronne. Ponadto u podnóża wzgórza znaleziono element uzbrojenia rycerskiego⁴³. Wzgórze posiadało ciekawe połączenie komunikacyjne: na północy z drogą Drawno-Choszczno, a na południu z tzw. „polską drogą”. Zamek i dwór w *Blocksdorf* został określony w dokumencie, podobnie jak zamek w Chomętowie koło Dobiegniewa, który także powstał w czasach askańskich⁴⁴, co może być wskazówką, że były to podobne założenia obronne.

Kolejny zamek rycerski istniał w Chłopowie. Znajdujący się tutaj jeszczcze w 1368 roku dwór (*Hof*) przejęli von Alvenslebenowie, ale gdy w 1370

³⁸ J. J a r z e w i c z, *Gotycka architektura Nowej Marchii*, Poznań 2000, s. 58.

³⁹ AZP, KESA, O. 36–14, nr 77, natomiast ślady osadnicze z XIV–XV wieku, znaleziono w punkcie nr 78.

⁴⁰ Tamże, Baczyn nr 113.

⁴¹ Przykładem wznoszenia siedziby rycerskiej na lennie rycerskim, z dala od wsi, jest dwór *Wildenow* wspomniany 24 października 1362 roku w granicach wsi Kolsk (CDB, A, XIX, s. 470). W tym przypadku dwór otrzymał nazwę od nazwiska właściciela.

⁴² Nie mamy pewności, czy nie chodziło tutaj o lenno zamkowe po zamku krzyżackim w Choszcznie (K. B e r g, *Arnswalde im 16. Jahrhundert*, Bd. I, Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark 13, Landsberg 1902 (dalej: K. B e r g, *Arnswalde XVI*), I, s. 126–127.

⁴³ J. P i e ś c i k o w s k i, *List do Dyrektora Muzeum Okręgowego w Gorzowie Wlkp. z 1 listopada 1978 roku w: Raduń* nr 1, *Teczki stanowisk archeologicznych*, APSOZ Gorzów.

⁴⁴ W. P o d e h l, *Burg und Herrschaft*, s. 415.

przekazywali wieś von Lockstedtom, był to już zamek (*slotzen*)⁴⁵. Czy von Parechelowie z Chłopowa i Górzna byli właścicielami zamku w XV wieku? Dokumenty wspominają w 1470 roku jedynie *majątek (mein veterlich Erbe)*⁴⁶. Najprawdopodobniej zamek Alvenslebenów i Lockstedtów stracił swoje walory obronne w końcu XIV lub na początku XV wieku. Nie wiemy także, gdzie ten zamek został wzniesiony.

W Zamęcinie w 1465 roku elektor Fryderyk II przekazując wiano księżnej Elżbiecie, przekazał też *Schlossstelle*⁴⁷, które mogło być śladem po siedzibie rodziny von Brederlow, posiadającej Zamęcin od 1340 roku. Za istnieniem tutaj siedziby rycerskiej przemawia odmiejscowe określenie w 1359 roku Henninga von Brederlow (*Henning de Brederlow in Samentyn*)⁴⁸, a potwierdzają to także zapisy z 1418 i 1430 roku⁴⁹. Obronna budowla ma swoje uzasadnienie w nadgranicznym położeniu Zamęcina, choć nie mamy pewności, czy rzeczywiście był to zamek, czy może raczej dwór obronny. Siedziba rycerska w Zamęcinie najprawdopodobniej uległa zniszczeniu podczas licznych wojen pogranicznych lub husyckiego najazdu.

Güntersbergowie w początkach XIV wieku posiadali zamek w Bytowie nad Iną. Wieś Bytów, położona na północ od Recza, została przypisana przez Landbuch z 1337 roku ziemi choszczeńskiej⁵⁰. W dokumencie z 24 lipca 1336 roku wspomniano w Bytowie fortyfikację⁵¹. W umowie pokojowej margrabiego Ludwika Wittelsbacha z księciem pomorskim przewidziano wyburzenie kilku twierdz. W dniu 14 sierpnia 1338 roku margrabia wydał polecenie zburzenia zamku w Bytowie (*castrum dictum Butowe*) za prawo do odbudowania zniszczonego zamku w Wapnicy (*castrum Rabensteyn*)⁵², który był położony na zachód od Recza, ale znajdował się już w granicach Pomorza⁵³.

Kolejny zamek von Güntersbergów usytuowany był w głębi ziemi choszczeńskiej. W dniu 31 marca 1354 roku Günter von Güntersberg ze

⁴⁵ CDB, A, XXIV, s. 81.

⁴⁶ CDB, A, XIX, s. 493.

⁴⁷ W. S c h u m a c h e r, *Wanderungen und Streifzüge durch den Kreis Arnswalde*, Arnswalde 1937 (dalej: WSW), s. 238.

⁴⁸ Rep., nr 37.

⁴⁹ Rep., nr 414, 450, 659.

⁵⁰ L. G o l l m e r t, *Das Neumärkische Landbuch Markgraf Ludwigs des Aelteren vom Jahre 1337*, Berlin 1862 (dalej: NLb), s. 24 i tak przypisuje W. P o d e h l, *Burg und Herrschaft*, s. 662.

⁵¹ CDB, A, XVIII, s. 107.

⁵² CDB, A, XVIII, s. 112.

⁵³ W. P o d e h l, *Burg und Herrschaft*, s. 688-689.

swymi braćmi i kuzynami otrzymał od margrabiego Ludwika pozwolenie na wybudowanie zamku na rzeką Kraśnik (*unam novam municionem in bonis super fluvium Crassenick*)⁵⁴. Zamek jest utożsamiany z pozostałościami zamku, jakie można do dzisiaj znaleźć na polach koło Suliszewa⁵⁵. Jest to stożek o wymiarach u podstawy: 40 x 35 metrów i o wysokości 7–8 metrów ponad poziomem okolicznych łąk. Na szczycie pagórka powierzchnia była niewielka. Zachowane fundamenty świadczą, że budowla była wzniesiona z kamienia i cegły, a grubość murów dochodziła do jednego metra. Brama była usytuowana od wschodu, a w południowo-zachodnim narożniku znajdowała się wieża o podstawie 13 x 8 m. Od strony bramy zameczek przylegał do jeziora *Retzow*, z którym łączyły się rowy i fosy zabezpieczające budowlę z wałami ziemnymi od północy, zachodu i południa. Podzamcze z budynkami gospodarczymi usytuowane było łukiem od północy w kierunku zachodnim, gdzie największą przeszkodą był bardzo głęboki (na 12 stóp) i szeroki (na 5-8 metrów) rów⁵⁶.

Przyjmuje się, że von Güntersbergowie z jakiegoś powodu odstąpili od miejsca pierwotnej lokalizacji zamku i wzniesli go kilka kilometrów na południowy zachód od Kraśnika, na zachodnich krańcach swoich dóbr w Lubieniowie i Kiełpinie.

Jak zatem wytłumaczyć występowanie w dokumentach z 1364 i 1375 roku zamku Kraśnik (*Craszig, Crasenick*)?⁵⁷ Czy był on, jak nazwa wskazuje, wzniesiony w Kraśniku, czy nad rzeką o tej nazwie. Czy też wreszcie była to tylko samodzielna nazwa zamku, jak przyjął W. Podehl?⁵⁸ W latach 1370–1388 źródła odnotowały Güntera von Güntersberga z Kraśnika (*von Krasznik, von Cratzenigk*)⁵⁹. Musiała zatem istnieć także jakaś siedziba w Kraśniku. Zamek został zapewne zniszczony w jakiś walkach z Polakami lub Pomorzanami pomiędzy 1411 a 1414 rokiem, gdy w spisie zniszczeń ujęto wówczas *Crasnik* i pobliski Lubieniów i Świąciechów⁶⁰. Być może rze-

⁵⁴ CDB, A, XVIII, s. 132-133.

⁵⁵ W. P o d e h l, *Burg und Herrschaft*, s. 677.

⁵⁶ G. J. B r z u s t o w i c z, *Zamek „Ratczaw”*, Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny, 1997 nr 4, s. 23–24, 27.

⁵⁷ CDB, B, II, s. 456; *Supplementband*, s. 35–39; A, XIX, s. 478.

⁵⁸ W. P o d e h l, *Burg und Herrschaft*, s. 677.

⁵⁹ Rep., nr 51; CDB, A, XIX, s. 481; E. R y m a r, *Studia i materiały z dziejów Nowej Marchii i Gorzowa. Szkice historyczne*, Gorzów Wlkp. 1999, s. 79.

⁶⁰ Rep., nr 359.

ka Kraśnik, wspomniana w 1354 roku, to górny bieg Sitnej⁶¹, a z tego wynika, że zamku „Kraśnik” należałoby jeszcze szukać wzdłuż biegu rzeki⁶².

Jeziro Retzow koło Suliszewa dało ruinom zamku swoją nazwę, co przyczyniło się do pomylenia dwóch zamków o podobnej nazwie⁶³. W 1447 roku klasztor kartuzów ze Świdwina otrzymał od krzyżaków wieś Suliszewo, a w obrębie jej granic wspomniano grodzisko *Ratczaw* (*Burgwalle Ratczaw*) ze zniszczonym zamkiem i fortyfikacjami⁶⁴. Zaznaczono, gdyby kartuzi chcieli zamek odbudować, mieli wtedy otrzymać osiem łąnów grodowych (zamkowych) i trzy jeziora w obrębie wsi oraz łąg (bagna) o nazwie *Huw*⁶⁵. Gdy w 1451 roku rada Choszczna odkupiła od klasztoru kartuzów Suliszewo, nie wspomniano już zamku⁶⁶, co przemawia, obok sprzedaży, za pozostawieniem zamku w stanie ruiny.

Pozostałości zamku przetrwały do końca XIX wieku. W 1884 roku mieszkańcy pobliskiej wsi przystąpili do osuszania jeziora i rozbierania ceglano-kamiennych murów, po czym pozostał jedynie wysoki kopiec ziemny z fundamentami i nazwa *Schlossberg*⁶⁷.

W Korytowie musieli posiadać jakiś warowny dwór joannicy, do których należała miejscowość od 1237 roku. Najprawdopodobniej po joannicach przejęli dwór von Wedlowie. To oni zapewne wzniesli tutaj gotycki zamek. Przyjmuje się, że zamek w Korytowie istniał już w 1291 roku i był w tym czasie główną siedzibą von Wedłów na ziemi choszczeńskiej, czego przesłanką jest dokument wystawiony przez Zulisa i Ludekina von Wedłów w Korytowie. W ich posiadaniu była dosyć duża budowla, w której zapewne gościło w dniu 29 września 1321 roku jedenastu rycerzy i giermków⁶⁸. Zamek (*Slot*) w Korytowie został wspomniany w 1363 roku, kiedy to trzecia jego część należała do Ludekina von Wedel, syna Ludeka z Drawna⁶⁹. Jest

⁶¹ E. R y m a r, *Nazwy wodne*, cz. VI, *Zlewnia rzeki Drawy* (5), Przegląd Zachodniopomorski, 1992, z. 4, s. 159-179.

⁶² Przeprowadzone badania AZP nie potwierdziły takiej formy terenowej. Pamiętać musimy jednak, że badań tych nie prowadzi się na terenach leśnych.

⁶³ E. R y m a r, *Studia i materiały*, s. 77-78; tenże, *Nazwy wodne*, cz. V; Przegląd Zachodniopomorski, 1991 z. 1, s. 135, nr 92.

⁶⁴ Rep., nr 1210.

⁶⁵ H o g e w e g, *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, Bd. II, Stettin 1925, s. 396; E. R y m a r, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, Szczecin 2002, s. 312.

⁶⁶ Rep., nr 1346.

⁶⁷ WSW, s. 180.

⁶⁸ Rep., nr 17.

⁶⁹ CDB, A, XVIII, s. 138.

to pierwszy udokumentowany dowód na istnienie zamku von Wedłów w Korytowie⁷⁰. Znajdujemy go w spisach zamków nowomarchijskich sporządzonych dla Luksemburgów w 1364 roku⁷¹, ale nie wspomina się o nim w Landbuchu z lat 1373–1375⁷² oraz w spisie głównych lenn Wedłów z 1374 roku⁷³.

Potem zamek jest wzmiankowany dopiero w drugiej połowie XV wieku. Uważa się, że zamek von Wedłów w Korytowie przetrwał do końca XIV wieku w niezmienionej formie. Nowy w XV wieku mieli zbudować von der Goltzowie⁷⁴.

W dniu 13 maja 1486 roku potwierdzano von der Goltzom w Korytowie obronny zamek z rowami i wałami oraz dwór rezydencjonalny (*die murte borch mit den grauen vnd wellen to kuretow mit sampt den herren hofen gancz*)⁷⁵. Zamek korytowski w rękach von der Goltzów potwierdziły także zapisy z 25 maja 1490 i 16 marca 1499 roku, z których wiemy, że część zamku posiadali Hasso von Wedel z Drawna i jego kuzynowie Matzeke i Jakub von Wedel z Tuczna⁷⁶. W 1503 roku w posiadaniu von der Goltzów znajdował się murowany zamek z rowami (*die gemawerte burch mit den grabenn*) oraz z dworem (*mit sampt den herrn hofen gancz*)⁷⁷. Z zapisów z 1486 i 1503 roku wynika wyraźnie, że istniały już wówczas dwie rezydencje – budowle. Najprawdopodobniej były to dwa założenia rezydencjonalne, znane w okresie późniejszym jako Stary Dom i Nowy Dom albo Dolny Dwór i Górny Dwór.

Znamy wygląd owego Starego Domu z rysunku M. Meriana z XVII wieku. Wysoki dom mieszkalny o trzech kondygnacjach, nie licząc strychu, został zbudowany obok grodziska. Posiadał otwory okienne w ścianach północnej i wschodniej, a zapewne i w innych. Od strony jeziora zamek chroniony był murem obronnym wchodzącym w skład systemu obronnego miasteczka. Od strony miasta stały zabudowania i musiały istnieć wspomniane w 1486 i 1503 wały i fosy z wodą. Zamek wzniesiono, podobnie

⁷⁰ W. P o d e h l, *Burg und Herrschaft*, s. 678.

⁷¹ Najpierw w spisie miast i zamków: *Kuretow* pomiędzy Człopą a Chociwlem (CDB, *Supplementband*, s. 35-39). W spisie miast i ziem: *Curtow, Curetow* (CDB, B, II, s. 465; ReHN, I, s. 310-312).

⁷² W. P o d e h l, *Burg und Herrschaft*, s. 678.

⁷³ CDB, A, XVIII, s. 148-150.

⁷⁴ M. G w i a z d o w s k a - P a s z k o w s k a, *Architektura dworu w Korytowie*, Warszawa 1982, s. 13.

⁷⁵ CDB, A, XVIII, s. 45.

⁷⁶ CDB, A, XVIII, s. 197, 199.

⁷⁷ CDB, A, XVIII, s. 49.

jak zamek w Drawnie, na planie czworoboku. Gdy go rozebrano w końcu XVIII wieku, fundamenty wykorzystano do wybudowania na tym miejscu dworu⁷⁸.

Po średniowiecznym zamku w Korytowie przetrwały do dzisiaj trzy prostokątne pomieszczenia połączone nieregularnym korytarzem. Pomieszczenia sklepione są kolebkami z lunetami, a ich ściany, które były chyba piwnicami, są zbudowane z cegły, w dolnej partii przemieszanej z kamieniem. Płaska podłoga była wyłożona cegłą. Zachowało się również pierwotne zejście do piwnic pod schodami korytarza. Ceglane schody prowadziły do środkowego pomieszczenia starszych partii piwnic⁷⁹, gdzie zauważalne są zaślepione otwory okienne w ścianie północnej i zaślepiony otwór drzwiowy w ścianie południowej. Grubość muru wynosiła 1,5 metra⁸⁰.

Plan całego założenia zamkowego w Korytowie zamykałyby się w wymiarach: 13,0 x 9,5 metra. Pierwotny jest także korytarz odchodzący od pomieszczeń piwnicznych w kierunku południowo-zachodnim⁸¹. Ponieważ na rysunku Meriana widać od tej strony inny budynek, można zakładać, że oba budynki były połączone podziemnym przejściem.

Na Stary Dom według Meriana składają się w zasadzie wspomniany zamek średniowieczny z przylegającym doń od południa budynkiem oraz dobudowany od strony ogrodu i grodziska kolejny wysoki budynek z wyraźnymi renesansowymi elementami dachu i szczytu. Ten budynek mógł powstać w wieku XVI, gdy zaczął rozrastać się ród von der Goltzów. Zapewne pozostałości tego budynku ujawniły badania wiertnicze szczecińskiego Oddziału PKZ. Badania wykazały, że licząc od narożnika północno-wschodniego do odkrytych fundamentów, wymiary rzutu mogły wynosić 17,5 x 21 metrów⁸².

Z panoramy miasta możemy wnosić, że w 1618 roku zamek znajdował się w dobrym stanie⁸³, a w XVII i XVIII wieku budynek średniowieczny wchodził w skład tzw. Dolnego Dworu należącego do von der Goltzów.

⁷⁸ CDB, A, s. 10.

⁷⁹ CDB, A, s. 11.

⁸⁰ CDB, A, s. 13.

⁸¹ Tamże, s. 15.

⁸² Stwierdzono istnienie fundamentów muru na zachód od elewacji ogrodowej obecnego dworu, na przedłużeniu piwnicy północnej oraz w kierunku na południe od dworu na wysokości korytarza południowego. M. G w i a z d o w s k a – P a s z k o w s k a, *Architektura*, s. 15.

⁸³ Tamże, s. 16.

W Reczu istniały w średniowieczu dwa zamki. Jeden z nich to zamek joannicki⁸⁴, który został wzniesiony na słowiańskim grodzisku, wśród bagien w widłach Iny i Reczanki (*Bergmühlenfliess*) po 1237 roku. W 1267/8 roku podczas regularnego oblężenia został zdobyty przez rycerstwo księcia Barnima I. Właścicielami zamku stali się von Wedlowie z pobliskiego Sicka (*Wedel*, potem *Altenwedel*). Wedlowie prawdopodobnie posiadali zamek w Reczu w 1269 roku⁸⁵. W 1270 roku w zamku tym (*Redzk*) był więziony przez Wedłów książe gdański Mszczuj II, po czym von Wedlowie przeszli na stronę margrabiów i doszli do porozumienia z Mszczujem, z którym ruszyli na Pomorze Gdańskie⁸⁶.

Dla dziejów zamku ważny jest fakt przekazania przez margrabiów cysterekom w Reczu wzgórze po grodzisku (*Burgwall*) w 1296 roku⁸⁷. Na tym wzgórzu pod miastem stanął wkrótce potem klasztor. Do posiadłości mniszek dołączono też pola, które wcześniej należały do dworu jako lenno zamkowe⁸⁸, co umiejscawia zamek joannicki na wzgórzu klasztorным (*Klosterberg*). Przetrwiał on oblężenie 1267/68, skoro w 1270 roku był w rękach von Wedłów, ale potem musiał zostać zniszczony, gdyż cysterki otrzymywały już nie zamek, ale tylko wzgórze po nim. Jednak wcześniej margrabiowie weszli w posiadanie tego terenu kosztem Wedłów, którym został on odebrany lub których nakłoniono do rezygnacji, co nie było trudne, jeżeli założymy, że zamek w końcu XIII wieku był w ruinie. W dniu 10 października 1296 roku przy akcie lokacji klasztoru w Reczu na wzgórzu zamkowym obecni przy margrabiach w roli świadków byli bracia Hasson, Zulis i Ludolf von Wedel⁸⁹.

W XIV wieku w Reczu istniał zamek władców, w którym prawdopodobnie zatrzymywali się oni w 1333, 1354 i 1372 roku⁹⁰. W 1367 roku miasto

⁸⁴ W. P o d e h l, *Burg und Herrschaft*, s. 689; J. L i n d m a j e r, T. G a s z t o l d, *Zarys dziejów Recza*, Słupsk 1990, s. 25-27, 52.

⁸⁵ Z. R a d a c k i, *Średniowieczne zamki Pomorza Zachodniego*, Warszawa 1976, s. 124 -125.

⁸⁶ E. R y m a r, *Udział rodu Wedłów w ekspansji margrabiów brandenburskich na Pomorze Środkowe i Wschodnie w latach 1226–1313*, Pomorze Słowiańskie i jego sąsiedzi X-XV w., red. J. H a u z i Ń s k i, Gdańsk 1995, s. 48; tenże, recenzja książki: *Zarys dziejów Recza*, Słupsk 1990, Przegląd Zachodniopomorski, 1991, z. 1, s. 240-241.

⁸⁷ CDB, A, XVIII, s. 6-7.

⁸⁸ CDB, A, XVIII, s. 7; W. P o d e h l, *Burg und Herrschaft*, s. 289.

⁸⁹ CDB, A, XVIII, s. 7.

⁹⁰ K. E. K l ö d e n, *Diplomatische Geschichte des für falsch erklärten Markgrafen Waldemar von Brandenburg vom Jahre 1345–1356*, Bd. II, Berlin 1845, s. 190; CDB, A, XVIII, s. 12, 144; E. R y m a r, *Brandenburgcy Wittelsbachowie na dzisiejszych ziemiach polskich, zwłaszcza w Nowej Marchii i na Pomorzu 1323–1373 (itinerarium)*, Studia i materiały do dziejów Wielkopolski

z zamkiem w Reczu zajęły wojska polskie. Gdy margrabia Otton VIII odzyskał Recz⁹¹, 8 grudnia 1368 roku, Wittelsbach przekazał swój *husz und Stat zu Retz* rycerzowi Hansowi von Rakow (Rochow)⁹². Nazwanie swej siedziby w Reczu dworem może wiązać się z brakiem lub wcześniej zniszczeniem umocnień obronnych. W dokumencie stwierdzono, że przekazywany majątek starosty (*Howptmanschaft*) znajduje się na zachód (od miasta)⁹³, co pozwala nam na umiejscowienie zamku w miejscu tzw. domu margrabiów widocznego na panoramie Recza z XVII wieku.

W 1369 roku bracia, rycerze: Hasso, Wedig i Titze von Wedel, otrzymali w zastaw od margrabiego Ottona VIII *Slotz zu Retz, hus vnd Stadt*. Nadanie było dla von Wedłów odszkodowaniem wojennym, przy czym mieli oni prawo dobudowywać, naprawiać lub rozbudowywać zamek na koszt władców. Jeżeli koszty prac budowlanych przekroczyłyby wartość nadania, to w ciągu pół roku władca miał je zwrócić. Margrabia zastrzegł jednak możliwość wykupienia przez niego zamku, dworu i miasta Recz po wcześniejszym powiadomieniu, a rycerze von Wedel winni byli zamek, dwór i miasto otwierać władcy oraz każdemu potrzebującemu⁹⁴.

Margrabia nie skorzystał z możliwości wykupu zamku, dworu czy miasta od rodu von Wedel. W 1370 roku nadał dziedziczne prawa do Recza rycerzom Hassonowi, Wedegonowi i giermkowi Titze oraz ich kuzynowi: Vivientzowi von Wedel⁹⁵. Zamek wraz z miastem w Reczu mamy potwierdzony w 1373 roku (*Recz, cum castro et opido*)⁹⁶. W 1374 roku zamek z miastem Recz należał do Wedłów z linii posiadającej Krzywnicę i Ińsko⁹⁷. Trudno jednak zgodzić się z sądem, że mógł on mieć podobny wygląd do zamku von Wedłów w Krzywnicy pod Stargardem⁹⁸ tylko z powodu otrzymania go przez von Wedłów krzywnickich. Wedlowie nie budowali zamku w Reczu, otrzymali go bowiem od margrabiego i nigdy nie przywrócili jego roli obronnej.

i Pomorza 1993 t. XIX, z. 1, s. 5–42, s. 11, 29, 37; tenże, recenzja książki: *Zarys dziejów Recza*, Słupsk 1990, s. 242.

⁹¹ CDB, A, XXIII, s. 103.

⁹² CDB, A, XVIII, s. 31.

⁹³ CDB, A, XVIII, s. 7.

⁹⁴ CDB, A, XVIII, s. 31.

⁹⁵ CDB, A, XVIII, s. 33.

⁹⁶ *Das Landbuch der Mark Brandenburg von 1375*, wyd. J. S c h u l t z e, Berlin 1940 (dalej: LbS), II, s. 5.

⁹⁷ CDB, A, XVIII, s. 148–150.

⁹⁸ Z. R a d a c k i, *Zamki zachodniopomorskie*, s. 363–390; tenże, *Średniowieczne zamki*, s. 200–202.

Zamek recki pozostał otwartym do XV wieku, skoro w 1468 roku wójt nowomarchijski Henryk von Borcke bronił się przed Pomorzanami nie w zamku, ale w mieście Recz⁹⁹. W 1469 roku także broniono tylko miasta w Reczu (*Stadt Retz*), a w Drawnie zamku i miasta (*Schlofs und Stadt Neuwedel*)¹⁰⁰. W miejsce zamku w Reczu stanął dwór von Wedlów, który ocalałszy z pożaru miasta w 1602 roku, wspominany był jeszcze w 1711 roku przez von Wedlów, jak i uliczka w Reczu biegnąca z placu *Herren-Vorte* do *podupadłego zamku*. Co kryło się pod pojęciem owego zamku – nie wiemy. W późniejszych czasach (1784) o tym miejscu już nie pamiętano¹⁰¹.

Zamek von Wedlów w Drawnie posiadał zapewne XIII wieczną metrykę. Wedlowie zajęli okolicę Drawna w wyniku agresji na dobra joannitów korytowskich już w 1267/8 roku¹⁰². Zamek został wzniesiony na miejscu słowiańskiego grodziska, usytuowanego pomiędzy dwoma jeziorami, a jego powstanie jest datowane na lata 1296–1303¹⁰³, chociaż przyjmuje się, że mógł istnieć już w 1296 roku¹⁰⁴, gdy po śmierci króla Przemysła II margrabiowie i von Wedlowie podejmowali kroki w celu przejęcia okolic Kalisza. Umocnienie granicy zamkiem na linii Drawy ma największe uzasadnienie do 1296 roku, potem granica została przesunięta daleko na wschód od tej rzeki. Nie była to jeszcze budowla okazała, skoro główny ośrodek rodu von Wedlów został ulokowany w Korytowie i za taki uchodził jeszcze w początkach XIV wieku. Wzniesienie zamku w Drawnie przypisuje się braciom Hassonowi I i Zulisowi I von Wedel¹⁰⁵.

13 września 1313 roku margrabia Waldemar podróżujący do Słupska zatrzymał się w miejscowości *Wedele*. Ta miejscowość to Drawno i najprawdopodobniej władca był tutaj podejmowany przez von Wedlów w ich zamku¹⁰⁶, który po raz pierwszy został odnotowany w dokumentach w 1363

⁹⁹ *Geschichtsquellen des burg- und schlossgesessenen Geschlechts von Borcke*, hrsg. v. G. Sello, t. I-IV, Berlin 1901-1912 (dalej UBB), Bd. II, 1 Teil, nr 181, 182.

¹⁰⁰ UBB, nr 187.

¹⁰¹ K. B e r g, *Arnswalde (Stadt und Kreis) im Dreissigjährigen Kriege*, Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark 20, Landsberg 1907, (dalej: K. B e r g, *Arnswalde XVII*), s. 222, przypis 1.

¹⁰² E. R y m a r, *Udział rodu Wedlów*, s. 46.

¹⁰³ Z. R a d a c k i, *Średniowieczne zamki*, s. 171–177.

¹⁰⁴ W. P o d e h l, *Burg und Herrschaft*, s. 685.

¹⁰⁵ A. L o t h e r t, *Das Stammhaus von Wedel – Neuwedel*, Heimatkalender für den Kreis Arnswalde, R. 1941, s. 35.

¹⁰⁶ Z. R a d a c k i, *Zamki średniowieczne*, s. 171–177; E. R y m a r, *Udział rodu Wedlów*, s. 59, przypis 69; A. L o t h e r t, *Das Stammhaus von Wedel-Neuwedel*, w: Heimatkalender für den Kreis Arnswalde, Jg. 1, 1939, s. 35; H. v. W e d e l, *Geschichte des Schlossgesessenen Geschlechts der Grafen und Herren von Wedel 1212–1402*, (dalej: WedelG), Leipzig 1894, s. 269.

roku, gdy margrabia Ludwik Rzymski przyznał 1/3 zamku i miasta Ludekowi synowi Ludekina von Wedel z Drawna. Budowla obronna została określona wówczas jako *Hus*¹⁰⁷, Potem wspomina się o nim w 1364 roku jako *Vesten und Häuser Wedil* wśród zamków i miast Nowej Marchii¹⁰⁸, w 1373 roku zapisano *castro Wedel* w księdze podatkowej¹⁰⁹, a w 1374 roku wymieniano pośród licznych *lenn von Wedlów (Hus)*¹¹⁰. W 1420 roku był własnością kuzynów: Jerzego, Wedegona i Fryderyka von Wedel¹¹¹. Dokumenty z 1420, 1421, 1490, 1499, 1510, 1519, potwierdzają dla zamku w Drawnie określenie *Schloss (Slot, Slos, Sloss)*¹¹², natomiast w 1425 roku budowla została nazwana jako *Hus*¹¹³. Najprawdopodobniej były to określenia równoprawne, czego potwierdzenie znajdujemy jeszcze później w 1567 roku, kiedy zamek w Drawnie określono jako *Hause*, a w 1569 jako *Schloss*¹¹⁴.

Zamek w Drawnie nawiązywał swymi proporcjami do zamku w Płotach w Księstwie Pomorskim. Składał się z dwóch założeń: z nieregularnych marchijskich i z rzutu czworoboku o wymiarach 15 x 32 metry¹¹⁵, choć inni podają wymiary 15 x 29 m. Wysokość kondygnacji obliczono na 2,5 m¹¹⁶.

Wygląd zamku von Wedlów w Drawnie przedstawiony został przez M. Meriana w początkach XVII wieku. Można dostrzec, że od strony Bramy Polskiej do zamku wiódł most ponad fosą, niegdyś pewnie zwodzony. Małe wejście umieszczone było w najniższej kondygnacji domu mieszkalnego. Dom (*Haus*) miał dwa piętra, na których od strony południowej i – pewnie – też od strony północnej umieszczonych było 10 okien, zaś od strony zachodniej i wschodniej – po trzy okna. Od strony północnej znajdowała się wieża, a od zachodniej w dolnej partii – wykusz. Od strony północnej biegł mur obronny z wieżyczkami i budynkami gospodarczymi. Mur łączył również zamek z umocnieniami miejskimi.

W XVI wieku, najprawdopodobniej w drugiej połowie, zamek został przebudowany i zamieniony na siedzibę renesansową, czego dowody mamy ponownie widoczne na wspomnianej panoramie miasta. Przebudowa do-

¹⁰⁷ CDB, A, XVIII, s. 138; W. P o d e h l, *Burg und Herrschaft*, s. 685; Wedel G., s. 270.

¹⁰⁸ ReHN, I, s. 310.

¹⁰⁹ CDB, B, III, s. 6.

¹¹⁰ CDB, A, XVIII, s. 148–150.

¹¹¹ CDB, A, XVIII, s. 174.

¹¹² CDB, A, XVIII, s. 174, 177, 197, 199, 205.

¹¹³ CDB, A, XVIII, s. 182.

¹¹⁴ A. L o t h e r t, *Das Erbregerister Jorgen von Wedells*, Die Chronik, 1928, nr 8, s. 1.

¹¹⁵ Z. R a d a c k i, *Zamki zachodniopomorskie*, s. 363 i n.

¹¹⁶ A. L o t h e r t, *Das Stammhaus*, s. 35.

tknęła być może głównie zmian dachu domu mieszkalnego i wieży. Chociaż w latach 1674 i 1675 zamek zniszczyli Szwedzi, to już wcześniej, w 1650 roku był w opłakanym stanie. W początkach XVIII wieku stanowił ruinę. Daniel Petzold na swej panoramie Drawna z 1712 roku umieścił ponad budowlą napis *Ruiniertes Schloss*. W I połowie XVIII wieku zamek miał być odbudowany przez Christiana Rüdigera von Wedel, który na ten cel przeznaczył nawet dwa tysiące talarów, ale zniszczenia były tak duże, że zamek nie nadawał się do zamieszkania. Ostatecznie w 1758 roku zamek zbombardowali Rosjanie przechodzący wówczas przez Drawno, a von Wedlowie przenieśli swą siedzibę do dworu w pobliskim Chomętowie¹¹⁷. Dzisiaj na wzgórzu zamkowym w Drawnie sterczą jedynie dwa ceglane narożniki domu mieszkalnego. Zamek Wedłów w Drawnie był jednym z kilku tego typu zbudowanych nad Drawą, gdyż na północ od Drawna znajdował się zamek w Jaworzu¹¹⁸, a na południu – koło dzisiejszych Moczele (Osieczno?)¹¹⁹.

¹¹⁷ Tamże, s. 35-37; W. P o d e h l, *Burg und Herrschaft*, s. 685.

¹¹⁸ Zamek w Jaworzu powstał w XIV wieku. Jego powstanie jest związane z przywilejem wystawionym przez margrabiego Ludwika Starszego dla Henryka Bezdusznego von Wedel w dniu 17 marca 1337 roku. Henryk von Wedel otrzymał zezwolenie na zbudowanie zamku w miejscu gdzie Trzebuńska Struga (*Trebusynsche vliet*) wpływa do Drawy. Wedel został zobowiązany do otwierania bramy zamku margrabiemu i przyjmowania w czasie wojny załogi (CDB, A, XVIII, s. 108, 109). Do dzisiaj przy ujściu strugi do Drawy znajdują się resztki założenia zamkowego. Widoczne są całe wały i fosa na planie kwadratu. Fosa o szerokości 10 a głębokości kilku metrów została połączona specjalnym kanałem ze strugą, która dostarcza wodę. Wały i fosa chroniły dostępu do usypanego wzgórza zamkowego (*Schlossberg*), wysokiego na 6 metrów, na którym niegdyś wznosił się zamek na planie około 20 x 20 metrów. Zamek chronił drogi margrabiów, przechodzącej blisko kilometr na południe od niego przez most na Drawie (*Latziger Brücke*) (A. L o t h e r t, *Der Schlossberg in dem Genossenschaft Hassendorf*, „Die Neumark” 13, 1936, s. 66-71). Nie znamy dalszych losów zamku w Jaworzu. Chociaż wieś była nadal własnością Wedłów. W latach 1388-1406 wspomniany został Viviantz von Wedel z Jaworza (CDB, A, XVIII, s. 151-153; Rep., nr 182; Wedel G, s. 255). Nie znajdziemy zamku w Landbuchu z 1375 roku, co by znaczyło, że został wcześniej zniszczony (W. P o d e h l, s. 671). Może jego zniszczenie należałoby łączyć z walkami polsko-brandenburskimi w latach 1349-1351 (E. R y m a r, *Przynależność polityczna wielkopolskich ziem zanoteckich między dolną Drawą i dolną Gwdą i dolną Gwdą oraz Wielenia, Czarnkowa i Ujścia w latach 1296-1368*, RH, L., 1984, s. 46-47).

¹¹⁹ Na południu od Drawna Wedlowie wzniesli zamek koło dzisiejszych Moczele. Na wysokim, 20-metrowym, brzegu nad Drawą zachowały się częściowe umocnienia przypominające fortyfikacje zamkowe. Podwójne wały ziemne powstały poprzez wybranie ziemi i ich nadsypanie. Zewnętrzny wał ma długość 70 metrów. Pierwsza fosa ma głębokość 3,5 metra a druga 2,5 metra. Otaczały one w formie kwadratu wzniesienie, na którym zbudowany był zamek (E. K u l k e, *Die Schwedenschanze an der Drage*, H - R, 215 F., 1991, s. 25-26). Zdaniem W. P o d e h l a wzmianka z 1350 roku, gdy margrabia Ludwik nadawał Hassonowi

Kończąc omawianie budowli obronnych, wypada wspomnieć jeszcze o zamku krzyżackim w Choszcznie, którego pierwsze plany wzniesienia pojawiły się w 1408 roku, podczas ostrego sporu miasta z Zakonem o młyny¹²⁰. Do realizacji tego pomysłu przystąpiono dopiero po buncie miasta w 1443 roku. W dniu 28 listopada 1443 roku komtur krzyżacki w liście do wielkiego mistrza radził zburzyć mury miasta lub wybudować zamek¹²¹. Zamek zbudowano według W. Podehla być może w 1443 lub w 1444 roku, gdy stał się w latach 1444–1448 siedzibą krzyżackiego starosty grodowego (*hauptmanna*)¹²². Według E. Rymara zamek wzniesiono po 1445 roku¹²³. W lipcu 1444 roku Reuss von Plauen prosił wielkiego mistrza, aby przysłał wierny oddział wojskowy, który miał stanowić załogę zamku choszczeńskiego¹²⁴, co potwierdza istnienie takiej budowli w 1444 roku. 18 października 1445 roku zostały wspomniane pola zamkowe pod miastem¹²⁵.

Rudemu Osieczno z okolicą, mówiąca o budowie i umacnianiu zamku w okolicy, odnosi się właśnie do tej budowli nad Drawą (CDB, A, XVIII, s. 125; W. P o d e h l, s. 682). Zamek stał w miejscu, gdzie od wschodu do Drawy dochodziły posiadłości polskich Nałęczów. Ponieważ Drawa zmieniła swój bieg, tzn. nurt musiał skrócić na zachód ponad 90 metrów i podmył wysoki brzeg, zamek obsunął się po wysokim zboczu. Do dzisiaj pozostało około 1/3 założenia. Nie wykluczone jest, że był to obiekt, który znajdował się na skraju okręgu należącego do Osieczna, dokąd dochodziła granica ziemi choszczeńskiej. Na południu od Drawna linii obronnej na rzece Drawie, chronił zamek w Starym Osiecznie. Margrabiowie zajęli ten obszar w 1296 roku i wkrótce potem założyli tutaj miasteczko i zamek. W dniu 21 marca 1337 roku zamek i miasteczko Osieczno otrzymał od margrabiego Ludwik von Bertekow (*castrum dictum Hochgezit cum medietate opidi*) (CDB, A, XXIV, s. 24). W 1350 roku zamek z miasteczkiem otrzymał Hasson Rudy von Wedel (CDB, A, XVIII, s. 125). W 1353 roku zamek w Osiecznie stał się własnością Henryka von Wedel z Połczyna i jego braci (CDB, A, XVIII, s. 130-131). W 1374 roku w spisie lennym Osieczno nadal znajdowało się w rękach Wedłów, tym razem z linii krępczewskiej (CDB, A, XVIII, s. 148, 149). W rękach Wedłów poświęcony zamek w 1405 roku, potem Osieczno znalazło się w rękach linii Wedłów z Recza w 1499 roku (*Regesten*, nr 893; CDB, A, XVIII, s. 323). Zamek Wedłów w Osiecznie miał postać wieży zamkowej, co potwierdzają zapisy z 1405 roku. Miejsce było ważne, ponieważ przechodził wtedy po moście na Drawie szlak handlowy z Polski na Pomorze (W. P o d e h l, *Burg un Herrschaft* s. 673-674).

¹²⁰ E. R y m a r, *Dzieje Ziemi Choszczeńskiej w wiekach średnich*, s. 68.

¹²¹ Rep., nr 961.

¹²² Rep., nr 979; W. P o d e h l, *Burg und Herrschaft*, s. 658.

¹²³ E. R y m a r, *Konflikt społeczeństwa Nowej Marchii z Zakonem Krzyżackim w 1443 roku*, *Przegląd Zachodniopomorski*, 1990, z. 3, s. 111.

¹²⁴ Rep., nr 990.

¹²⁵ Rep., nr 1066.

Zamek zbudowano w południowo-wschodniej części miasta, w pobliżu Bramy Wysokiej, ale w obrębie murów miasta¹²⁶. Podczas nowych wystąpień mieszkańców Choszczna w 1450 roku doszło najpewniej do zniszczenia murów zamku¹²⁷. Podczas naprawy budowli uszkodzono bramę i mury, a w liście do wielkiego mistrza z 10 lutego 1453 roku mieszczanie wspominają o dużych uszkodzeniach koło zamku, gdyż zapadła się część muru zamkowego i most doń prowadzący. Zamek był najpewniej naprawiany w latach 1452-1453, gdy często wizytował Choszczno wójt krzyżacki¹²⁸, po czym w 1453 roku wspomniany jako nowo wybudowany¹²⁹ i w 1454 roku jako miejsce postoju wójta i elektora Fryderyka II¹³⁰. Po upadku rządów krzyżackich brak o nim informacji.

Z zebranego materiału wynika, że rycerstwo na ziemi choszczeńskiej wznosiło siedziby o różnym charakterze. Najliczniejsze były dwory mieszkalne, ale nie brakowało budowli o charakterze obronnym: zamków, wież mieszkalnych i dworów obronnych.

Siedzibę nieobronną, jaką był dwór, posiadał praktycznie każdy rycerz na swym lennie. Przypuszczalnie dwory stanowiły na ziemi choszczeńskiej około 70% wszystkich budowli rycerskich. Mogły być budowane we wsi lub w pewnej odległości – na lennie rycerskim. Rycerze posiadali także swoje dwory w miastach. Według źródeł około sześć dworów w XIV-XV wieku, posiadało dodatkowe umocnienia obronne.

Na budowie obronne mogli sobie pozwolić najbogatsi i najpotężniejsi. Zamki można było wznosić jedynie za zezwoleniem władców, które otrzymały najznacześniejsze rody nowomarchijskie. Na ziemi choszczeńskiej zamki znajdowały się w posiadaniu rodzin: von Wedel (3), von Güntersberg (1), von Alvensleben (1), von Louchstedt (1), przejęty po poprzednikach, von Block (1). Ważne funkcje strategiczne pełniły zamki w Reczu, Drawnie, Jarworzu, Bytowie, Osiecznie (Moczelach?). Inne zamki pełniły rolę ośrodków znaczniejszych dóbr rycerskich (*Retzow* (Kraśnik?), Korytowo, Chłopowo, Drawno, Recz).

¹²⁶ E. R y m a r, *Konflikt społeczeństwa Nowej Marchii z Zakonem Krzyżackim w 1443 roku*, s. 111.

¹²⁷ Rep., nr 1308, 1326.

¹²⁸ E. R y m a r, *Dzieje Ziemi Choszczeńskiej*, s. 81.

¹²⁹ Rep., nr 1439, 1444; W. P o d e h l, *Burg und Herrschaft*, s. 658.

¹³⁰ Rep., nr 1471, 1501.

Okres	Dwory rycerskie rycerskie	Zamki	Razem siedziby
ASKAŃSKI 1269-1320	Zieleniewo (?) Lubieniów	Drawno, Recz Korytowo	5
POMORSKI 1319 -1323	-----	-----	-----
PANOWANIE WITTELSBA- CHÓW	Rakowo (2x) Chłopowo Żeńsko Krzęcin	<i>Blocksdorf</i> (1328) <i>Retzow</i> (po 1354) Chłopowo (1369) Recz (1369)	9
OKRES LUKSEM – BURSKI 1374-1402	Objezierze Nętkowo Zamęcin Słutowo	-----	4 część z nich zapewne z okresów wcześniejszych
OKRES KRZYŻACKI 1402-1454	Objezierze Sławęcin Wardyń Raduń	Choszczno (zamek krzyżacki od 1444)	5 najprawdo- podobniej wszystkie dwory są o wcześniejszym rodowodzie.
PANOWANIE HOHENZOL- LERNÓW 1455 – do XVIw	Korytowo Granowo (x3) Choszczno Kołki Rzecko		7
RAZEM:	21	8	31